

НАУКОВИЙ СУПРОВІД – НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОСТІ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

SCIENTIFIC SUPPORT AS A NECESSARY CONDITION OF POSTSOCIALIST TRANSFORMATIONS' SUCCESSFULNESS IN UKRAINE

Лариса ЯРЕМКО,
доктор економічних наук,
Львівська комерційна академія



Larysa YAREMKO,
PhD Economics,
Lviv Academy of Commerce

Тренований погляд економіста проникає за фасад помпезного вдавання, хитромудрої омани та натхненної демагогії, виявляючи раціональний пошук особистого інтересу... Знаменою мірою приклади такого аналізу, поза сумнівом, містять у собі важливий елемент істини.
С. Уінтер

Великі суспільні проекти, яким є і перехід до ринкової економіки, не можуть бути успішно здійснені без теоретичного обґрунтування. Тим більше, якщо йдеться про інверсивний розвиток подій, як це має місце в постсоціалістичних та пострадянських країнах. До того ж ринкова споруда є надто складною, щоб бути збудованою й доведеною без усвідомлених і виважених дій, бути результатом стихійних заходів. Навпаки, її розбудова потребує наукового супроводу, цілеспрямованих зусиль, що мають наукове підґрунтя. Адже саме «наукові теорії дають нам зразок розумної системної організації життя...» [1, с. 54]. Хоча сама економічна історія дає нам й інші приклади. Так, ринкова економіка в західних країнах Європи почала формуватися стихійно на ґрунті традиційних відносин. Це висвітлив відомий історик економіки француз **Ф. Бродель** (1902-1985) у своїй праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст.». Він продемонстрував, як поступово і повільно натуральне господарство (коли створений продукт не виходить за межі сім'ї або громади) переростає в «економіку обміну». Автор порівнює поширення останньої з масляною плямою, що поступово розтікалася й формувала праобраз того світу, у якому ми живемо [1, с. 12].

Проблема наукового супроводу соціально-економічного розвитку країни завжди хвилювала дослідників, які намагалися та намагаються «достукатися» до урядовців, що перебувають біля керма держави, пропонуючи свої теоретико-практичні розробки. Варто вказати на діяльність у цьому напрямку таких науковців, як **З. Варналії, А. Гальчинський, М. Довбенко, В. Лановий, Е. Лібанова** та інші. Вони розробили й запропонували уряду ряд рекомендацій і програм реформування окремих секторів економіки. Проте тема не вичерпана, вона вимагає додаткових аргументів. Вона так до кінця і не усвідомлена керівництвом країни. Економічній політиці бракує стратегічного мислення, подолання інерційності в підходах до розбудови суспільно-політичних та економічних відносин, що сформувалися в перші роки незалежності країни.

Мета статті – обґрунтувати доцільність та необхідність системного використання наукових знань для розбудови національної економіки на ринкових засадах, вибору моделі економічної системи і шляхів її досягнення.

Зазначене дає підстави констатувати наявність двох підходів, двох шляхів виникнення ринкових економічних систем: як результат стихійних дій та перетворень, або свідомих замірів. **В. Ойкен** вказує на існування економічних порядків, «що розвинулися», і «встановлених» порядків [12 с. 470]. Перші є результатом хаотичних, неорганізованих дій, другі – наслідком спланованих і добре продуманих кроків. Самовільне виникнення ринкових структур і відносин пояснюється дією «невидимої руки», яка без сторонньої допомоги сама «все розставляє по своїх місцях». У реальному історичному процесі, що мав місце в Західній Європі та який охарактеризований загалом як стихійний, не все було однозначно. Його можна розділити на два етапи: перший (XV-XVI ст.) – самовільний, другий (XVII-XVIII ст.) – частково керований. Згадаймо, що виникнення класичної політичної економії, започаткованої **В. Петті** та фізіократами, було зумовлене потребою створення наукової теорії розбудови ринкової економіки. Ми бачимо, який потужний вплив на розвиток ринкової економіки мала праця **А. Сміта** «Багатство націй. Дослідження про природу і причини багатства народів» (1773 рік). І разом з тим слід зазначити, що

недостатньо регульований розвиток ринкових відносин призвів до виникнення «дикого капіталізму» – антигуманної, жорстокої моделі останнього. Відхід від неї став результатом свідомих дій держави під тиском громадської думки. Теоретичне підґрунтя для нього створили **А. Сен-Сімон** (1760-1825), **Н. Кант** (1798-1857), **С. Сімонді** (1773-1842).

З огляду на контекст викладу й практичну функцію економічної теорії можна розділити на дві групи, які можна умовно означити як теорії розвитку економічних відносин за нормальних умов і теорії катастроф. Першу групу формує переважна більшість теорій, спрямованих на вдосконалення й розвиток економічних відносин, пошук шляхів раціоналізації використання обмежених ресурсів за звичного плину подій. Такий період розвитку економічної науки тривав до кінця XIX століття. XX століття започаткувало появу другої групи теорій. Воно принесло цілий ряд суспільних потрясінь, породжених як економічними подіями, так і політичними збуреннями. Це, зокрема, Жовтневий переворот 1917 року в Росії і тотальна господарська розруха, Велика депресія 1924-1933 років, Друга світова війна, крах націонал-соціалістичної економіки в Німеччині та мілітаристської економіки Японії, розвал соціалістичного табору країн та командно-адміністративної системи. Ці події можуть трактуватися як суспільно-економічні катастрофи. Вони засвідчили вичерпання ресурсу розвитку за старою траєкторією руху, неможливість подальшого прогресу в рамках існуючої інституційної системи. Настала нагальна потреба кардинальних змін в економічній системі суспільства – аж до зміни самої системи. А це вимагає розробки нових теоретичних підходів, появи нових теорій. Однією з них якраз і стала нова економічна політика (НЕП), розроблена **В. Леніним** з метою порятунку економіки від колапсу, якого вона зазнала внаслідок політики «військового комунізму» (1918-1920), що призвело до повного знищення ринкових відносин. Терміново запроваджений НЕП (1921-1929), базований на поєднанні планових та ринкових засад, врятував ситуацію, створивши стартові умови для запровадження соціалістичних методів господарювання.

Подібну роль виконала й кейнсіанська теорія, створена й запропонована по гарячих слідах Великої депресії **Дж. М. Кейнсом** у праці «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей» (1936 рік). Американський науковець **У. Фостер** назвав автора лікарем швидкої допомоги при смертельно хворому капіталізмі.

Руїна німецької та японської економіки після світової війни терміново вимагала теорій, що визначили б шляхи відродження економіки й модернізації суспільно-виробничих відносин. Так, у Німеччині в 1946 році промислове виробництво становило лише 1/3 від рівня 1939, інфляція досягла 600% довоєнного рівня, управління економікою було дезорганізоване [9, с. 124]. Ситуація вимагала неординарних рішень, нових концептуальних підходів до відновлення економічної динаміки та соціального розвитку. Новизна вимог полягала в тому, що йшлося про повернення до засад ринкового господарювання після експерименту (1933-1945 роки) – запровадження націонал-соціалістичної моделі командно-адміністративної системи (фюрер-економіки). Для цього німецькі науковці на чолі з **В. Ойкеном** та **Л. Ерхардом** розробили

теорію ордо-лібералізму та соціального ринкового господарства. Успішне втілення в життя їхніх ідей сприяло швидкому відновленню економічного потенціалу країни: в середині 50-х років ФРН за рівнем промислового виробництва вийшла на третє місце в капіталістичному світі (після США та Великобританії), а **Л. Ерхард**, який був міністром економіки і канцлером країни, прославився як «батько німецького економічного дива». Схожа ситуація мала місце й у післявоєнній

Обґрунтовується доцільність та необхідність системного використання наукових знань для розбудови національної економіки на ринкових засадах, а також вибору моделі економічної системи та шляхів її досягнення.

The author substantiates the necessity and expedience of the systematic use of scientific knowledge for the purposes of the national market economy's development, the model's choice of the economic system and ways of its achievement.

Японії. Тут реформаторська програма, розроблена і реалізована американцями **Дж.Доджем** та **К.Шоупом**, отримала назву «зворотного курсу». Її успішність була підтверджена терміном «японського економічного дива».

Стало очевидним, що економічна наука перетворилася на дієвий засіб розв'язання важливих завдань, вирішення нагальних проблем розвитку й добробуту людства. Це фактично було підтверджено заснуванням у 1968 році Нобелівської премії в галузі економічних наук, перша з яких була присуджена в 1969 голландцю **Я.Тінбергену** та шведу **Р.Форішу**. Запровадження нової премії йшло в розвиток заповіту **А.Нобеля** про відзначення досягнень, які приносять людству найбільшу користь.

На користь наукового підходу до економічної політики урядів свідчать і факти значних суспільних втрат від непродуманих, науково необґрунтованих рішень. **У.Черчіль** зазначив, що помилкові рішення урядовців завдали людству не меншої шкоди, аніж світові війни.

У світі підвищується інтерес до економічної теорії як з боку бізнесу, так і держави. У розвинених країнах жодне серйозне, тим більше стратегічне, рішення не приймається без наукового обґрунтування. Характер наукового забезпечення економічної політики уряду ілюструє **рис. 1**. На сьогодні при уряді функціонують науково-дослідні інститути та лабораторії, що працюють на забезпечення державного управління соціально-економічним розвитком, управлінських рішень.

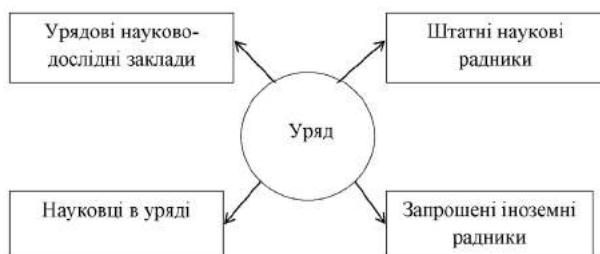
Наприклад, в Україні такі функції виконують, зокрема: Національний інститут стратегічних досліджень, Науково-дослідний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Науково-дослідний фінансовий інститут Академії фінансового управління Міністерства фінансів України. Окрім цього, при уряді створюються групи радників з найбільш авторитетних науковців (у ФРН – «економічні мудреці») для консультації з важливих питань розвитку країни. Поряд з цим у якості радників запрошуються відомі зарубіжні науковці. Наприклад, директор Гарвардського інституту міжнародного розвитку в 1986-1990 роках працював дорадником президента Болівії, з 1989 – радником з питань економічної реформи для польської «Солідарності», у 1991-1994 – очолював команду економічних консультантів при Президентів Російської Федерації. Нобелівський лауреат з економіки (2001 рік) **Дж.Стігліц** у 1990-х роках працював в адміністрації Президента США **Б.Клінтона**. Науковець із діаспори **Б.Гаврилишин** був радником Президента України **В.Ющенка**. Цей список можна продовжувати.

Не менш знаковим для наукового підходу до економічної політики є залучення науковців до складу урядів. Можна вказати на те, що в різний час посади високих урядовців в Україні обіймали: академіки **І.Юхновський**, **В.Литвин**, **Б.Данилишин**, доктор економічних наук **В.Пинзеник** та кандидат економічних наук **І.Акімова**, а також ряд інших.

Наукового супроводу потребують і трансформаційні процеси, що відбуваються на пострадянському просторі. Ця потреба є надзвичайно актуальною, адже йдеться про розвиток подій, які не мають історичних аналогів. Сучасні реформатори буквально вступають у terra incognita – невідому землю, сповнену небезпек, без належного теоретичного озброєння. Це пояснюється тим, що розпад СРСР та розвал командно-адміністративної системи відбулися несподівано як для самих пострадянських країн, так і для зарубіжних спостерігачів. Західні науковці, відомі під назвою «советологі», передбачали неминучість краху радянської системи як економічно неефективної, нездатної на тривалий час конкурувати з ринковою системою. Висловлювалася думка, що агонія системи могла тривати ще 15-20 років. Україна, як і інші колишні радянські республіки, у цей історичний момент не мала програми реформування суспільства та економіки. Тому теорія пострадянської трансформаційної економіки, яка створювалася буквально «на марші», теж належить до групи «теорій катастроф».

На сьогодні очевидно, що без теорії пострадянської ринкової трансформації здійснити не вдасться. «Адже без чіткого усвідомлення основоположних принципів суспільних трансформацій неможливо знаходити правильні рішення у скрутних нестандартних ситуаціях, з яких, головним

Рис. 1. Структура наукового забезпечення економічної політики уряду



чином, і складається життя перехідного суспільства» [3, с. 39]. Потрібна «мудра урядова політика розвитку» (**Гж.Колодко**), що спирається на результати наукових досліджень та узагальнень.

Слід зазначити, що теорія пострадянської ринкової трансформації попри свою унікальність створюється не на пустому місці. Можна вказати на три блоки інформації, що лягли в її основу:

- 1) теоретичний блок;
- 2) досвід проведення та перебігу попередніх соціально-економічних трансформацій у XX столітті;
- 3) існуюча практика будівництва постсоціалістичного капіталізму.

Теоретичний блок включає головним чином дві концепції. Це, по-перше, теорія «економічних порядків» В.Ойкена, створена саме для перехідних станів суспільного розвитку. Автор наголошує на необхідності свідомого вибору порядку (моделі перехідної економічної системи), що найкраще відповідає інтересам суспільства.

По-друге, це теорія суспільного вибору, розроблена такими видатними науковцями, як **Дж.Б'юкенен** (нобелівський лауреат 1986 року), **М.Олсон**, **Г.Таллок**. Головна ідея теорії полягає в тому, що урядовці, політики у своїх діях часто керуються не суспільними економічними мотивами, а егоїстичними інтересами. У цьому вони практично не відрізняються від звичайних економічних суб'єктів. Так, якщо підприємець прагне максимізувати свій прибуток, звичайний споживач – корисність, то чиновник – власну вигоду, тобто збільшувати свою владу (повноваження та голоси виборців). На політичному ринку політичні обіцянки обмінюються на голоси виборців. Це означає, що далеко не кожне прийняте рішення буде оптимальним для економіки, оскільки при його прийнятті неминуче враховуються приватні інтереси чиновників чи законодавців. Теорія пояснює механізми надмірної бюрократизації державного управління, зростаючу тенденцію до пошуку ренти, що притаманні пострадянським перехідним системам.

Другий блок формує досвід проведення країнами успішних перетворень у кризових умовах. Значний інтерес у цьому відношенні становить програма реформ американського президента **Ф.Рузвельта**, відома під назвою «Новий курс». Прийшовши до влади в 1932 році в розпал Великої депресії, він після особистої зустрічі з Дж.Кейнсом застосував на практиці його антикризову концепцію. Президентська програма не лише посприяла виходу американської економіки з глибокої депресії, а й змодифікувала економічну систему, посиливши регулюючу функцію держави та посиливши суспільний контроль над бізнесом. Багато корисної інформації містить неоліберальна програма післявоєнного відродження вщент зруйнованої війною та післявоєнними репараціями німецької економіки, реалізована Л.Ерхардом. По аналогії з американською, вона, як вже зазначалося, не тільки забезпечила швидке відновлення економіки країни, що як міфічний птах Фенікс відродилася з попелу, а й запровадила в країні нову економічну систему, відому під назвою «соціальне ринкове господарство».

Третій блок інформації представлений практичними результатами трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах. Більш ніж двадцятирічні перетворення в окремих країнах принесли різні результати: як позитивні, так і негативні. Це дає можливість оцінити правильність окремих прийнятих рішень, побачити помилковість певних концепцій та реформаторів, а відтак – не повторювати їх. Як зазначив відомий німецький політик **О. фон Бісмарк**, розумні люди вчаться на помилках інших людей, нерозумні – на своїх власних.

Науковий підхід щодо формування державної політики демократично-ринкової трансформації суспільства передбачає врахування й дотримання ряду важливих положень. Йдеться насамперед про необхідність розробки довгострокових програм трансформаційних перетворень у рамках перехідної економічної системи, які передбачали б здійснення основних реформ та їх послідовність, синхронність змін у всіх підсистемах суспільства. Для цього слід залучити кращих науковців та наукові підрозділи, оскільки, як зазначає академік НАНУ **М.Попович**, «мислити стратегічно – значить залучати інтелектуальні сили». В Україні, правда, вже на більш пізньому етапі перетворень такі програми розроблялися, це зокрема: Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки», Національна доповідь «Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015» тощо.

Розробці програм має передувати визначення двох принципових питань: 1) вибір моделі майбутньої економічної системи; 2) вибір шляху, типу суспільних перетворень, що ведуть до визначеної мети. Як вже зазначалося, є множина ринкових економічних систем, що робить необхідним вибір однієї з них. Власне такої, яка б найкраще відповідала особливостям країни. Далі належить з'ясувати шлях, траєкторію розвитку та перехідний період. Очевидно, що означені питання є взаємопов'язаними. Для прикладу: мета Російської Федерації відновити статус великої держави і європейський вибір окремих пострадянських країн зумовлюють відмінний характер суспільних перетворень [13, с. 33].

Неодмінною умовою формування програми ринкових трансформацій є врахування національних особливостей. Світ стає все більше різноманітним. Прагнення максимально забезпечити життєвий комфорт вимагає від урядів ураховувати специфічні запити людей, зумовлені історичними, географічними та ментальними особливостями. Від останніх значною мірою залежить і виробничий процес, характер його розвитку, а отже, й ефективність. Всі ці обставини впливають на формування національної економічної системи. Такого висновку одним з перших дійшов німецький економіст **Ф.Ліст**, обґрунтувавши його в праці «Національна система політичної економії» (1841 рік). Вона, на його думку, повинна вчити тому, «яким чином дана нація при сучасному становищі усього світу і за наявності національних відносин може зберігати та покращувати своє економічне становище...» [8, с. 116]. Як бачимо, це визначення й на сьогодні залишається актуальним і набуває більшої ваги в контексті зростання значення конкретно-історичних та національних особливостей країни. **С.Любимцева** справедливо зазначає, що «...при вирішенні питань трансформації систем вивчення проблем економіки конкретної країни, специфіка національних механізмів економічного розвитку і вплив, який здійснюють на них світогосподарські зв'язки, повинні бути підняті до рангу основних...» [10, с. 14]. Активне дослідження національної специфіки економічних систем можна розглядати як одну з тенденцій розвитку сучасної економічної науки.

Не менш важливою проблемою, яка має бути обов'язково врахована при розробці стратегічної соціально-економічної трансформації, є наявність глобалізації. Україна – це частина глобальної системи, тому її внутрішні перехідні процеси не можуть розглядатися ізольовано. Слід виходити з взаємозумовленості глобальних та національних процесів, їх взаємовпливу. Для означення цих процесів з'явився навіть новий термін. Шведські соціоантрополози, зокрема **Дж.Фрідман, У.Ганнерш**, запропонували нове поняття – «глокалізація». Це контаміноване поняття складено з термінів «глобалізація» і «локалізація». Воно відображає всебічне врахування місцевих «культурно-цивілізаційних контекстів» в умовах запровадження «глобалізаційних інновацій» [2]. Це поняття, на нашу думку, характеризує не лише соціально-культурні змісти (адаптацію уніфікаційних процесів до конкретного культурного середовища), а й певні економічні реальності. Йдеться про узалежнення і навіть поєднання двох первісно протилежних за змістом процесів, що проілюстровано на **рис. 2**.

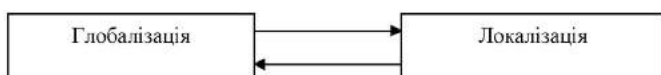
З одного боку, глобалізація індукує позитивні зміни на локальному рівні, доводячи до регіонів високі світові вимоги й бізнесові стандарти, ініціює пошуки нових джерел продуктивності. З другого – територіальна консолідація соціального та виробничого капіталу, більш раціональне з погляду використання ресурсів надання товарам місцевого колориту (створення нових споживчих якостей) видозмінюють глобалізаційні процеси. Вони діють у напрямі наближення до глобалізації «з людським обличчям». Таким чином, можна констатувати позитивні результати регіоналізації світового господарства, що можна охарактеризувати як послаблення чи мінімізацію негативних рис господарської глобалізації.

Ще одним чинником, який не може залишитися поза увагою реформаторів, є культура та духовність народу. Вони формують етичні відносини в суспільстві, трудову мораль, структуру потреб населення тощо. Вони спрямовують економічний розвиток, формують його орієнтацію та темп здійснення [10, с. 33]. Їх роль є надзвичайно важливою в критичні періоди історії суспільства. Подолання криз, вихід на нові горизонти розвитку завжди вимагають мобілізації духовно-моральних сил суспільства, національного духовного піднесення. Адже відома вирішальна роль людського чинника в сучасних соціально-економічних процесах та перетвореннях. Ось що пише з цього приводу відомий український філософ **С.Кримський**: «Можна стверджувати, що жодна країна світу не долала економічну кризу суто економічними методами – це було зроблено лиш тоді, коли відроджувались духовність і культура того чи іншого народу, його кращі гуманістичні традиції. І це не парадокс, а достеменний історичний факт. Щоб пересвідчитися в цьому, достатньо згадати приклад Японії» [5].

Отже, науковий підхід до управління перехідними процесами передбачає всебічне врахування широкого спектру чинників, що обумовлюють соціально-економічний розвиток. Ігнорування та неврахування хоча б одного з них може негативно позначитися на перебігу та репрезентативності трансформаційного процесу.

Оскільки на початку ринкових перетворень у пострадянських країнах теорії переходу до ринкової економіки фактично не було, то в багатьох із них, зокрема в Україні, трансформація

Рис. 2. Модель економічної глокалізації



відбувалася спонтанно й безсистемно. Це призвело до структурної дезінтеграції підсистем та елементів економічної системи, хаотичної розбудови окремих інститутів, виникнення ситуації, яку можна назвати «економічним хаосом» [14, с. 454]. Розвиток здійснювався методом проб і помилок, що супроводжувався значними втратами. Як справедливо зазначає польський науковець Гж.Колодко, фундаментальні помилки економічної стратегії мають «високу ціну: падіння життєвого рівня населення, висока зовнішня заборгованість і залежність від іноземного капіталу та політики, низька конкурентоспроможність продукції» [6, с. 9]. Аналіз ринкової трансформації в постсоціалістичних країнах Центральної та Південно-Східної Європи (14 країн) засвідчив, що ніде не вдалося попередити принципові помилки й не виправдані великі економічні та соціальні втрати [15 с. 135].

Внаслідок не дуже вдалих експериментів з ринковими перетвореннями наша країна зазнала величезних збитків. Досить сказати, що найбагатша за ресурсним забезпеченням країна Європи за рівнем життя населення посідає одне з найнижчих місць у регіоні. Невиправдано великих втрат можна було уникнути за умови розробки науково обґрунтованої програми трансформації економічної системи. Адже саме наукове знання є альтернативою помилкових рішень [7, с. 10].

На основі викладеного можна зробити певні висновки:

1. З розвитком суспільства дедалі більше зростає роль науки в громадському житті, що сприяє раціоналізації соціально-економічних процесів, зростанню ефективності функціонування економічних систем. Відбувається перехід від стихійного до керованого розвитку суспільства.

2. Роль науки особливо зростає в умовах криз та історичних поворотах долі суспільств. Стосовно економічної теорії можна зазначити, що сформувалася спеціальна група концепцій, покликана створити наукове підґрунтя антикризової політики держав. Однією з них стало кейнсіанство, розробка якого була зініційована Великою депресією 1929-1933 років. Формується науковий підхід до економічної політики, що підтвердила політика «Нового курсу» Ф.Рузвельта, стратегія щодо формування соціального ринкового господарства у ФРН та ін.

3. Особливо важливим є забезпечення наукового супроводу постсоціалістичної трансформації, яка не має історичних аналогів. Використання «правильних» наукових концепцій, що враховують умови місця й часу, дозволяє уникнути значних втрат, пришвидшивши соціально-економічні перетворення. За відсутності науки формується «інерційна модель» розвитку (**Ю.Пахомов**).

4. Першою на заході виникла неоліберально-монетаристська модель ринкових перетворень, відома під назвою «Вашингтонський консенсус». Вона була представлена й розрекламована як концепція ринкового реформування економік країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою.

5. Наведене засвідчує необхідність наукового супроводу сучасних трансформаційних процесів, залучення вчених до розробки програм ринкового реформування економічної та соціальної сфери суспільства. Це створило б передумови для системності перетворень, досягнення комплексності інституційної структури, зрівноваженого розвитку в рамках перехідної економічної системи. Це також означало б перехід від інерційної моделі змін до науково обґрунтованої та керованої.

ЛІТЕРАТУРА

- Бродель Ф. Динамика капитализма / Фернан Бродель. – Смоленск: «Полиграмма», 1993. – 123 с.
- Волошин О. Достойная страна / О.Волошин // Эксперт. Украина. – 2006. – 27 октября. – С. 75.
- Грищенко А. Методологічні основи модернізації України / А.Грищенко // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 39 (38-47).
- Грінберг Р. Інституційні уроки ринкових трансформацій / Р.Грінберг // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 33.
- «День». – 2011. – 18-19 лютого. – С. 5.
- Колодко Гж. Великая трансформация. Могло ли быть лучше? Будет ли лучше? / Гж. Колодко // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 3-14.
- Кримський С. Наука як феномен цивілізації / С.Кримський. – Вісник НАН України. – 2003. – № 3. – С. 10.
- Ліст Ф. Национальная система политической экономики / Фридрих Лист. – М.: Изд-во «Европа», 2005. – 258 с.
- Лортикян Э.Л. История экономических реформ. Мировой опыт второй половины XIX-XX вв. / Э.Лортикян. – Харьков: Консум, 1999. – 288 с.
- Любимцева С.В. Трансформация экономических систем / С.В.Любимцева. – М.: Экономист, 2003. – 443 с.
- Овчинников М. Знання – больовий нерв філософської думки / М.Овчинников // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 45-54.
- Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В.Ойкен. – М.: Прогресс, 1995. – 496 с.
- Попов Г. Проблемы выхода из социализма / Г.Попов // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 114-125.
- Реверчук С.К. Институционализм: минуле, теперішнє і майбутнє / С.К.Реверчук // Економіка України у XXI столітті: ретроспектива і перспектива: доповіді Асоціації вчених «Еліта економічної науки Львова». – Львів: ЛНУ, 2002. – 475 с.
- Яжборовская И.С. Глобализация и опыт системной трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы / И.С.Яжборовская. – М.: «Academia», 2008. – 378 с.